

DARIUSZ RADZIWIŁŁOWICZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ŻOŁNIERZE 5 DYWIZJI STRZELCÓW POLSKICH W BOLSZEWICKIEJ NIEWOLI I ICH REPATRIACJA

Soldiers of the 5th Polish Rifle Division in Bolshevik Captivity and their Repatriation

SŁOWA KLUCZOWE: Wojna domowa w Rosji, Polacy na Syberii, bolszewicy, 5 Dywizja Strzelców Polskich, niewola, repatriacja.

KEYWORDS: Civil war in Russia, Poles in Siberia, Bolsheviks, 5th Polish Rifle Division, captivity, repatriation.

ABSTRACT: The formation of Polish armed troops began in summer 1918, during the battles between troops of the Czechoslovak Corps (Radziwiłłowicz 2010, 107–126), “white” Russians and Bolsheviks in the Volga region and in Siberia. Earlier that year, small Polish troops began to form spontaneously, taking their names from the towns of formation; therefore, those were, among others, Omsk, Irkuck, Semipalatynsk “legions”. In October 1918, due to a Bolshevik offensive, Polish forces were stationed in Novonikolayevsk (now Novosibirsk) on the Ob river. A division with three rifle regiments, a light artillery regiment and a lancer regiment was formed in 1918 and 1919. The newly-formed troops made up a tactical unit which drew on the tradition of the 5th Polish Rifle Division of the 2nd Polish Corps, with the same number and name (Radziwiłłowicz 2009).

More ambitious organisational plans were developed for a supra-division command structure: the Polish Army Command in Eastern Russia and Siberia. From the end of November 1919 to early January 1920, over a distance of nearly a thousand kilometres, troops of the 5th Polish Rifle Division divided into 57 echelons and evacuated by the decrepit Trans-Siberian Railway as the rearguard of the allied forces, through the area of a civil war, among the hostile population of Siberia. The capitulation of the 5th Polish Rifle Division at the Klukviennaya station came as a surprise, not only to its command. The behaviour of the Czechoslovak commanders blocking the railroad, when troops of the Soviet 5th Army and Bolshevik guerrillas attacked the stretched Polish echelons, was regarded as deliberate and aimed at the liquidation of the Polish division. The commander of the Polish division, Colonel Kazimierz Rumsza with a group of his followers, as well as over a thousand officers and privates, who had no illusions that Bolsheviks would observe certain wartime and moral standards adopted by both parties of the conflict, avoided Bolshevik captivity and its cruelty. This group made their way to Harbin in Manchuria, from where a small number of Polish troops were evacuated by sea to Poland (Radziwiłłowicz 2015).

The remainder of the division, after surviving the hell of Soviet POW and labour camps, returned to Poland in 1921 and 1922 by repatriation transports. About 4 thousand soldiers of the 5th Polish Rifle Division did not survive the hardships of the camps and the cruelty of the Cheka.

Żołnierze, którzy po kapitulacji dywizji pozostali w rejonie stacji Klukwiennaja, jeszcze przez kilka dni cieszyli się względnym spokojem. Te ostatnie chwile wolności zawdzięczali obawom sowieckich dowódców, którzy nie byli pewni, jak zachowa się dowództwo Korpusu Czechosłowackiego na wieść o kapitulacji Polaków. Po upewnieniu się, że Czechosłowacy za wszelką cenę pragną jak najszybciej ewakuować się do kraju, nastąpiły represje. Delegację, która usiłowała wyjednać dotrzymanie warunków kapitulacji przez władze sowieckie, aresztowano i osadzono w więzieniu, wojsku odebrano wszelkie zapasy prowiantu oraz środków medycznych, jak również mienie osobiste. Pułkownik Walerian Czuma wystosował z tego powodu 4 lutego 1920 r. do dowództwa 5 Armii i komisarza tejże armii protest, w którym stwierdził, że złamano najważniejsze punkty umowy kapitulacyjnej.

Z zeznań oficerów, którzy zbiegli z niewoli wynikało, że bolszewicy nie przewieźli – mimo zobowiązania – wojsk polskich w tych samych eszelonach do Krasnojarska. Siłą usunęli oficerów i szeregowców z zajmowanych wagonów, dając im zaledwie pół godziny na zabranie rzeczy osobistych. Rodziny polskich żołnierzy zmuszone były większość swojego dobytku zostawić w wagonach, skąd został on później zrabowany. Pomimo że zapewniono polskim żołnierzom nietykalność osobistą, bolszewicy skazali szefa żandarmerii polowej kpt. Darowskiego na 20 lat więzienia, w więzieniu osadzili też płk. Czumę oraz wszystkich starszych stopniem oficerów. Atmosferę oraz panujące warunki w celi opisuje dowódca pułku artylerii 5 Dywizji Strzelców Polskich (5 DSP) płk Jan Medwadowski:

W tej izbie, do której siedzieliśmy na cemencie, zobaczyłem maszerujące wszy. Zwróciliśmy na to uwagę kolegów i zaczęliśmy pytać starszych więźniów, powiedzieli, że to jest izba zakaźna i po śmierci w niej wielu więźniów pozostawało długi czas. Po staraniach z naszej strony, przeniesiono nas do innej izby, ale była równie przepełniona, bo zamiast 40 było nas 70. My rozmieściliśmy się na podłodze, a płk Czuma, Jacewicz, Kadlec, Siedlecki i Kenig poszli na przegląd felczera. Stwierdzono u nich tyfus. Po dwóch, trzech dniach poszedł również płk Kowal i Świącicki. Zostało na tylko sześciu – płk Bołdog i Dunin-Brzeziński wyprosili sobie jakąś przejściową izbę i spali tam na stołach. Po dwóch tygodniach wrócił płk Czuma, a płk Jacewicz, Kadlec, Siedlecki, Świącicki, Kowal i Kenig zmarli. Płk Kenig był przy dowództwie Wojska Polskiego w rodzaju inspektora przyjmującego ochotników. Pracował przedtem w Turkmenistanie, a idąc do izby chorych, przeczuwał, że z niej nie wróci. Poprosił mnie, abym odesłał pod wskazany mi adres korespondencję oraz fotografie, co uczyniłem, zawiadamiając, kiedy i gdzie zmarł. Podobnie uczynił płk Czuma, powierzając mi paczkę z dokumentami i pieniędzmi. Po jakimś czasie i ja poprosiłem go o taką przysługę, gdy wrócił z izby chorych. Tak jak płk Kenig byłem przekonany, że nie wrócę (cyt. za: Radziwiłłowicz 2013, 218).

W czasie ustawicznych rewizji, rzekomo w poszukiwaniu broni, dokonywano rabunku rzeczy osobistych, siłą zabierając odzież i obuwie (AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 1089). Ze szczególną nienawiścią potraktowani zostali żołnierze

batalionu szturmowego i żandarmerii, których często bez sądu rozstrzeliwano (ibidem)¹ (zob. załącznik 1).

Po oddzieleniu oficerów od szeregowców bolszewicy próbowali za pośrednictwem agitatorów werbować polskich żołnierzy do Armii Czerwonej. Mierne efekty tej działalności spowodowały, że wszystkich, którzy ukończyli chociaż dwie klasy gimnazjum, skierowano do obozów lub do więzień czerezwyczajki, gdzie zarówno konwojenci, jak i ochrona dopuszczali się dalszych grabieży. W końcu trafili do obozu pracy w rejonie Krasnojarska. Był to kompleks murowanych budynków, ogrzewanych nawet przy 40 stopniowym mrozie tylko ciepłem ludzkich ciał „przeznaczonych na pomieszczenie maksimum 1/10 stanu faktycznego. Jedzenie składało się dziennie z pół funta gliniastego i ziarnistego chleba, ciepłej, często niedogotowanej wody, zaprawianej kawałkiem końskiej padliny lub cuchnącej ryby” (Scholze-Srokowski 1928, 65). Jeńcy leżeli – jak zaznaczył oficer dywizji W. Scholze-Srokowski – na dwupiętrowych narach i gołych posadzkach, a nawet w ubikacjach.

Warta obozu składała się z międzynarodowej zbieraniny byłych jeńców wojennych – Niemców, Węgrów oraz Łotyszów. Dopuszczała się gwałtów i grabieży, które doprowadziły do tego, że polscy żołnierze pozostali wkrótce jedynie w łachmanach, w większości bez płaszczy. Poza tym

epidemia tyfusu plamistego i powrotnego zabierała setki i tysiące ludzi. Chorzy pozostawali nadal ze zdrowymi, bez żadnej opieki lekarskiej, medykamentów i żywności. Nic dziwnego, że wkrótce procent śmiertelności wskutek chorób przewyższył sumę strat, poniesionych we wszystkich walkach dywizji (AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 1089)².

W końcu kwietnia 1920 r. pozostałych przy życiu oficerów w liczbie 350 wysłano do Omska, a następnie przewieziono do Tuły, skąd wyczerpani i wycieńczeni przybyli późną jesienią 1921 r. do kraju (AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 1089; CAW, Oddział II NDWP, t. 146). Jeśli chodzi o szeregowych, bolszewicy żywili nadzieję, że po odizolowaniu ich od nieprzejednanych antykomunistów staną się bardziej podatni na indoktrynację. Utworzona pod kierownictwem polskich komunistów tzw. „Jenisejska Robocza Brygada” została skierowana do ciężkich robót w andżerskich kopalniach węgla lub w lasach między Aczyńskiem i Krasnojarskiem. W szeregach brygady żołnierzy poddano bolszewickiej indoktrynacji – od represji i gróźb po łagodną perswazję i mnożenie zebrań agitacyjnych. Jednakże, jak się ocenia,

¹ AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 1089. W krótkim czasie zostali rozstrzelani: kpt. Darowski, por. E. Nar, bracia Jaczyniec, por. Fedorowicz, por. Brzeziński, por. Kutkowski oraz kilkudziesięciu podoficerów i żołnierzy z batalionu szturmowego i żandarmerii polowej

² Z powodu wycieńczenia, chorób i braku opieki medycznej zmarli w krótkim czasie m.in. pułkownicy: Kinic, Siedlecki, Sawicki, Skirgiełło-Jacewicz, Nowakowski, Rymaszewski; kapitanowie: Doliński, Dubaj, Dubiński; porucznicy: Łongołowicz, Zakrzewski i wielu innych, których nazwisk nie sposób tu przytoczyć.

tylko kilkudziesięciu Polaków okazało się zdrajcami i rozpoczęło współpracę z sowiecką bezpieką i bolszewickimi organizacjami. To oni często wskazywali agentom czerezwyczajki miejsca ukrycia żołnierzy i oficerów, którzy uniknęli niewoli (Scholze-Srokowski 1928, 66).

Z różnych, często sprzecznych relacji, sprawozdań i meldunków docierających do Polski w 1920 r. wynikało, że z ponad 12 tys. żołnierzy, którzy w listopadzie 1919 r. wyruszyli z Nowonikołajewska, w niewoli pozostało nie więcej niż 6 tys. oficerów i szeregowców (CAW, Oddział I Sztabu MSWojsk. I.300.1.95.)³.

Około 2 tys. żołnierzy po kapitulacji dywizji przedarło się różnymi drogami do kraju (załącznik 2), około 3,5 tys. wymarło z głodu, tyfusu i innych chorób (załącznik 3), a także zostało rozstrzelanych (załącznik 1). Pozostała grupa licząca od tysiąca do tysiąca pięciuset ludzi, rozproszyła się w lasach w rejonie Krasnojarska (Hera 1992, 167–210)⁴, czekając na dogodną okazję, by uciec poza strefę kontrolowaną przez bolszewików (Scholze-Srokowski, op. cit., 66; zob. załącznik 3).

W tragicznym położeniu znalazły się rodziny polskich żołnierzy. Wyrzucone z eszelonów, ograbione z mienia i rzeczy osobistych, bez żywości, dachu i odzieży, skazane były na poniewierkę. Epidemia tyfusu i szkorbutu zebrała wśród nich znaczne ofiary. Wkrótce zaczęły się masowe aresztowania i prześladowania posądzonych o sympatię dla polskiej armii⁵.

Według raportu mjr. Jarosława Okulicz-Kozaryna, dostarczonego Wydziałowi Reemigracyjnemu przy Poselstwie Polskim w Paryżu, w czasie jego przejazdu do Polski w czerwcu 1920 r. zarejestrowanych jeńców Polaków, pochodzących głównie z armii austriackiej i w mniejszej liczbie z armii niemieckiej, znajdowało się na Syberii około 8 tys., zaś w obozach przebywała pewna nieliczna grupa jeńców spoza rejeestrów. Byli to zapewne ci, którzy z różnych przyczyn nie wyrazili zgody na wstąpienie do wojsk polskich na Syberii. Pracowali „na swobodzie”, poza obrębem obozów

³ W piśmie z 7 marca 1920 r. Oddziału II Naczelnego Dowództwa WP do Sekcji Jeńców Departamentu I MSWojsk. w sprawie sytuacji jeńców z 5 DSP podano, że liczebność dywizji wynosiła 8–15 tys. żołnierzy, którzy po kapitulacji zostali osadzeni w obozach w Irkucku.

⁴ Jednym z ukrywających się w tajdze w rejonie Krasnojarska był ułan Edmund Hera, który w ziemiance dzięki pomocy polskich zesłańców przetrwał najgorszy okres – zimę syberyjską. Następnie wrócił do Krasnojarska, gdzie podjął pod innym nazwiskiem pracę w szpitalu. Z ogromnymi problemami wrócił do Polski jednym z ostatnich transportów repatriacyjnych (zob. Hera 1992, 167–210).

⁵ Ambasada RP w Waszyngtonie (AAN, t. 1089), w piśmie Losy b. 5-tej Dywizji W.P. po poddaniu się pod Krasnojarskiem, pisała, że przykładem tego są m.in. tragiczne losy żon i dzieci polskich oficerów, np. żona ppłk. Kohutnickiego wraz z małym dzieckiem przez kilka miesięcy z wielkim trudem znosiła niedolę sowieckiej rzeczywistości. Gdy straciła nadzieję na ucieczkę, przekazała dziecko Rosjaninowi, któremu władze bolszewickie wydały pozwolenie na wyjazd do Władywostoku, sama zaś popełniła samobójstwo. Dziecko zostało dowieszone do Władywostoku i tam przekazane pod opiekę Komitetu Ratunkowego. Inne kobiety miały więcej szczęścia: żony płk. Wojtkiewiczza, por. Bryca, kpt. Bronikowskiego zawarły fikcyjnie związki małżeńskie z oficerami austriackimi znajdującymi się w niewoli i podczas ich ewakuacji organizowanej przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż wyjechały z Rosji. W ten sam sposób, podając się za jeńców austriackich lub niemieckich, zdołało wyjechać kilkuset polskich żołnierzy. Wcześniej rzeczywiście służyli oni we wspomnianych armiach.

i ich sytuacja wyglądała nie najgorzej. Natomiast spośród stanu osobowego 5 DSP po jej kapitulacji około 1500 żołnierzy (Okulicz nie znał prawdopodobnie dokładnej liczby pasażerów statku, wszak nie wszyscy byli żołnierzami 5 DSP) znajdowało się w drodze do Polski na pokładzie statku „Jaroslavl”. Raport wspomina także o grupie przeszło 200 polskich inwalidów, którzy na pokładzie statku „Gweneth” na początku czerwca 1920 r. dotarli do Gdańska (CAW, Komisarz Rządowy do spraw PCK, I.305.5.44, 21 czerwca 1920 r.)⁶.

Zdaniem Okulicz-Kozaryna, w niewoli sowieckiej po kapitulacji 5 DSP znalazło się ponad 10 tys. polskich żołnierzy, w tym około 800 oficerów. Oprócz żołnierzy do niewoli dostało się kilka tysięcy osób cywilnych, z tego około 2300 członków rodzin wojskowych, które ewakuowały się z oddziałami wojsk polskich. Według oceny Okulicz-Kozaryna, byli to w „znacznej części ludzie zamożni, dużo bogatych, którzy posiadali dużo złota; ewakuował się również Bank Polski z Irkucka czy Harbina. Bolszewicy ludzi doszczętnie obrabowali” (ibidem).

W swoim raporcie mjr Okulicz-Kozaryn dość enigmatycznie informuje, że „Wojska polskie na odchodnym” przekazały konsulatowi duńskiemu w Irkucku 2 300 000 tys. rubli syberyjskich (najprawdopodobniej emitowanych przez upadły już rząd omski), prosząc go o opiekę nad polskimi jeńcami cywilnymi. Środki te miały wystarczyć na kilka miesięcy. Jednak bolszewicy anulowali walutę rządu omskiego, co spowodowało, że polscy jeńcy znaleźli się bez żadnych szans na pomoc materialną. Na Syberii, oprócz jeńców żołnierzy, znajdowało się aż kilkaset tysięcy Polaków, w tej liczbie było wielu uchodźców i ewakuowanych, w samym Irkucku ponad 1500 kolejarzy z obszaru Królestwa Polskiego, którzy szukali możliwości powrotu do Polski. Wielu z nich jednak stanowiło głównie inteligencję „zbolszewiczałą” i ich powrót do kraju, według Okulicz-Kozaryna, był niepożądany (ibidem).

Dopóki trwała wojna polsko-sowiecka los zarówno polskich jeńców wojennych, jak i polskiej ludności cywilnej na Syberii mógł ulec tylko pogorszeniu. Wiosną 1920 r., jak twierdzi Scholze-Srokowski, grupa ukrywających się w Krasnojarsku i jego okolicach polskich oficerów i żołnierzy utworzyła w porozumieniu z oficerami rosyjskimi tajną organizację. Celem jej było dokonanie przewrotu w mieście, połączenie się z grupami zbrojnymi „białych” ukrywającymi się w okolicznych lasach i ucieczka do Mongolii. Wskutek nieostrożności rosyjskich oficerów organizacja została zdekonspirowana w chwili rozstrzygającego zebrania. Podczas krwawej potyczki pod Bażaichą (17 km od Krasnojarska) konspiratorów okrażono, większość z nich zabito, a pozostałych przy życiu, w tym przywódcę organizacji por. Jaczyńca, pojmano i w maju 1920 r. rozstrzelano (Scholze-Srokowski 1928, 66).

Odkrycie tej organizacji oraz rozpoczęcie polskiej ofensywy na Ukrainie w końcu kwietnia 1920 r. dało bolszewikom pretekst do wzmożonych represji.

⁶ Mjr Okulicz-Kozaryn informował w raporcie, że statek ten z powodu braku środków finansowych na zakup węgla i materiałów aprowizacyjnych przez trzy tygodnie stał w Port Sajdzie.

Rozpowszechniono m. in. rozkaz, na mocy którego wszyscy Polacy znajdujący się na terenie guberni jenijskiej powinni się zarejestrować, pod groźbą utraty prawa powrotu do kraju. Wszystkich tych, którzy naiwnie się zgłosili, wtrącono do więzienia. Represje wobec Polaków złagodniały na krótko, gdy wojska sowieckie zbliżyły się do Warszawy. Wraz ze zmianą sytuacji na froncie na niekorzyść bolszewików nastąpiła kolejna fala prześladowań i represji.

Znaczna część oficerów i szeregowych podjęła próby wydostania się z bolszewickiej niewoli. Niektórzy wstąpili do oddziałów partyzanckich, inni, wykorzystując wszelkie możliwe drogi powrotu do kraju, zostali na zawsze na szlakach wędrowek. Niektórzy powrócili, podróżując w kierunku zachodnim przez Rosję bolszewicką, inni przez Irkuck i Władywostok i dalej drogą morską do Polski. Większość zbiegów wybrała najmniej znaną, ale najbardziej kuszącą swą bliskością granicę mongolską, drogę na południe przez Góry Sajańskie i Urjanchai do Urgi (Giżycki 1929), gdzie krótkotrwałe rządy objął baron Ungern von Sternberg (Palmer 2010). Nielicznym udało się przejść przez Mongolię i Tybet do Chin, przez stepy Kirgiskie i Turkiestan do Persji czy też przez Afganistan do Indii i dopiero stamtąd wrócić do kraju.

Szansa na powrót do kraju jeńców syberyjskiej dywizji i ich rodzin zaistniała dopiero po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej. Jednak repatriacja natrafiała na wielkie trudności już w trakcie negocjowania układów pokojowych z Rosją sowiecką. Przy uzgadnianiu tekstu układu o repatriacji w styczniu 1921 r. (podpisanego 24 lutego 1921 r.) (AAN, mf. M-491), przedstawiciele Polski musieli pokonać opór bolszewików, by zaliczyć żołnierzy 5 DSP do jeńców polskich i zapewnić im tym samym opiekę państwa polskiego i traktowanie zgodnie z międzynarodowym prawem.

Traktat pokojowy z Rosją – podpisany 18 marca 1921 r., ratyfikowany 30 kwietnia 1921 r. – nie określał ani zwycięzców, ani pokonanych, stąd też nie przewidywał żadnych specjalnych środków zabezpieczających wykonanie zobowiązań wynikających z umowy. Polska Delegacja Repatriacyjna mogła więc liczyć tylko na nacisk polityczny i moralny przy wypełnianiu postanowień układu. Następstwem tego były z jednej strony powolne i żmudne prace, „przechodzące częstokroć w [sytuację – przyp. D. R.] beznadziejną, lecz z drugiej – wykazanie Rosji sowieckiej i zagranicy pokojowych dążeń Polski” (Biegański 1928, 69).

Sytuacja jeńców 5 DSP była zupełnie inna niż ich kolegów z innych polskich formacji walczących z wojskami sowieckimi w wojnie polsko-bolszewickiej, którzy znaleźli się w niewoli. Przede wszystkim w okresie wojny uznawani byli za „kołczakowców”, a jako jeńcy wbrew własnej woli w większości (ok. 3200) trafili do 9 i 10 batalionu 4 brygady roboczej, gdzie znaleźli się pod presją polskich komunistów. Jednak efekty ich agitacji musiały być niezwykle mierne, skoro dla jeńców najbardziej krytycznych wobec bolszewizmu utworzyli w Krasnojarsku obóz karny oznaczony nr 1. Liczba takich jeńców zamkniętych w brudzie i głodzie wynosiła przeciętnie 250 osób, zaś 30–40 jeszcze bardziej zbuntowanych zesłano do najcięższych robót (zamiast koni) w kopalni Korino pod Krasnojarskiem. Tych, których uznano za nieprzejezdnych

i podejrzanych o antysowiecką agitację, osadzano w więzieniu „gubczeka”, w owianych już ponurą sławą lochach i podziemiach, gdzie najprawdopodobniej kilkudziesięciu żołnierzy 5 DSP pozbawiono życia (ibidem, 70).

Jeńców 5 DSP przetrzymywano nie tylko w obozach. Osoby legitymujące się pożądanymi przez bolszewików kwalifikacjami kierowano z czasem za pośrednictwem urzędów pracy lub dowództw wojskowych do różnych prac w znacznym odaleniu od Krasnojarska. Po przybyciu Polskiej Komisji Repatriacyjnej stwierdzono, że w sierpniu i wrześniu 1921 r. grupki polskich jeńców pracowały: w Irkucku – około 140 osób, w Tajsziecie i Kańsku – 20, Tomsku – 52, Nowonikołajewsku – 90 (w tym 35 brało udział w pracach rolnych), Barnaulu – 30, Omsku – 90, przy pracach na kolczugińskiej linii kolejowej i w Kuźniecku około – 135, w zakładach abakańskich – około 50, w Minisińsku – 30 i wreszcie w rejonie Krasnojarska w różnego rodzaju sowieckich gospodarstwach o charakterze rolniczo-przemysłowym ponad 800, przy obsłudze żeglugi na rzekach jenisejskiej guberni – około 150, w szpitalach jako personel pomocniczy – około 120. Jeńcy polscy jako siła robocza byli rozrzućeni na ogromnym obszarze wzdłuż linii Omsk – Irkuck (ponad 2300 km) i na północ – południe do 600 km (Jenisejsk – Abakan). Obrazuje to skalę trudności, z jakimi musieli zmierzyć się członkowie Polskiej Komisji Repatriacyjnej, by zebrać polskich jeńców i wyekspediować ich do Polski.

Należy wziąć jeszcze pod uwagę stan linii kolejowych na Syberii na przełomie 1921 i 1922 r. Najważniejsza magistrala transsyberyjska mogła przepuścić sześć par pociągów, z czego cztery zajmowały się wywozem zboża w jednym kierunku z rejonów Ałtaju i Omska, zaś w drugim kierunku dowożono opał. Pozostałe transporty zajęte były wywozem głodujących z Powołża, przewozem wojsk oraz pasażerów w obie strony.

Polska Komisja Repatriacyjna, która przybyła do Moskwy 26 kwietnia 1921 r., nie mogła wyjechać natychmiast na Syberię. Sporo czasu członkowie delegacji poświęćili na załatwienie ogromnej ilości różnych formalności. Jak podkreślał mjr Stanisław Biegański, strona sowiecka przede wszystkim kierowała w rejon granicy polskiej osoby o „małej zdolności pracy i niepewnych dla państwa polskiego, jak rozagitowanych żołnierzy Armii Czerwonej, bezrolnych Białorusinów i Ukraińców, wreszcie robotników niewykwalifikowanych; w tym celu wytwarzano sztuczny napływ repatriantów tej kategorii, wydając im fałszywe zarządzenia półoficjalne koncentracji w pobliżu zachodnich granic Rosji sowieckiej, by wykazać dobrą wolę strony rosyjskiej do wyjazdu biedoty do kraju, zaś opór czy niechęć delegacji polskiej wobec własnych obywateli” (ibidem, 69–70)⁷.

⁷ Biegański (1928, 69–70) utrzymuje, że w ten sposób zebrano ok. 80 tys. uchodźców nad zachodnią granicą państwa, którym mimo braku wielu formalnych danych polska delegacja zezwoliła na wjazd do Polski, „wierząc w ich głębsze, ponad agitację, instynkty spokoju i pracy”.

Szczególne trudności napotykała repatriacja jeńców wojennych i cywilnych, rzekomo uprzywilejowanych przez rząd polski w „Układzie repatriacji”. I właśnie o tę grupę Polaków walczono ze stroną rosyjską na przełomie 1921 i 1922 r., czyniąc rozmaite wybiegi. Jeszcze w 1921 r. udało się repatriować około 200 jeńców z 5 DSP. Równocześnie podejmowano nieustanne naciski na stronę rosyjską, by ta umożliwiła wysłanie transportu oficerów polskich przetrzymywanych w Tule, aż wreszcie 15 września, pod presją polskiego rządu, pociąg z polskimi oficerami wyjechał w stronę polskiej granicy.

Członkowie polskiej delegacji, jako część składowa Ekspozytury Syberyjskiej Komisji Mieszanej w liczbie trzech osób etatowych i dwóch tymczasowo przydzielonych pod przewodnictwem Kazimierza Gintowt-Dziewałtowskiego (Sybirak 1937/4, 74–77)⁸, wyjechali na Syberię dopiero 1 września 1921 r. Głównym celem była koncentracja polskich jeńców w krasnojarskim obozie oprócz tych znajdujących się w rejonie Omska i Irkucka.

Pod naciskiem delegacji polskiej strona rosyjska zaakceptowała plan ewakuacji przewidujący wysyłanie jeńców polskich z Syberii w kilku grupach w różnym czasie:

- 1) w lipcu jeden transport z pierwszeństwem dla inwalidów, jeńców obozów karnych i innych osób najbardziej poszkodowanych;
- 2) w sierpniu trzy transporty obejmujące jeńców z więzień i obozów, którzy przekroczyli wiek 40 lat obarczonych rodziną, wreszcie z najbardziej odległych miejsc;
- 3) we wrześniu cztery transporty z pozostałych punktów koncentracji jeńców.

Jak zaznacza S. Biegański – plan ten został tylko częściowo zrealizowany, z dużym opóźnieniem i bez przestrzegania ustalonej kolejności osób uprawnionych do wyjazdu, mimo licznych protestów Ekspozytury Syberyjskiej i stałych nacisków Delegacji Polskiej w Moskwie. Polski rząd, pragnąc wyrazić swoje niezadowolenie oraz wywrzeć

⁸ K. Gintowt-Dziewałtowski (1892–1937) po ukończeniu gimnazjum w Irkucku, w l. 1908–1912, odbył studia prawnicze na uniwersytetach w Petersburgu i Kijowie. Wielokrotnie więziony za działalność polityczną, w 1912 r. zesłany na trzy lata do Tunki w pobliżu Mongolii. W 1917 r. w Besarabii objął stanowisko Naczelnika Oddziałów Samorządowych przy rosyjskiej 9 Armii. Był jednym z organizatorów, a następnie członków Prezydium Pierwszego Zjazdu Wojskowych Polaków i w tym charakterze brał czynny udział w organizacji polskich sił zbrojnych na Ukrainie. Był szefem zaopatrywania II i III Korpusu Polskiego. Utrzymywał ścisłe kontakty z POW i Naczpolem. Po likwidacji polskich korpusów na Ukrainie jeszcze w 1918 r. odbył podróż z Kijowa do Czelabińska, gdzie wszedł w skład Polskiego Komitetu Wojennego na Syberii, pełniąc funkcję wiceprezesa przez cały okres istnienia 5 DSP. W chwili kapitulacji dywizji pozostał na Syberii, aby organizować i nieść pomoc polskim jeńcom. Po zdemaskowaniu go przez „czerezwyczajkę” opuścił Syberię i prze Mongolię, Władywostok wrócił do Polski. Po kilkumiesięcznej pracy w Ministerstwie Spraw Zagranicznych został w 1921 r. oddelegowany do Polskiej Komisji Repatriacyjnej i w składzie tej Komisji wyjechał do Moskwy, a stamtąd w charakterze jej pełnomocnika na Syberię. Po ukończeniu misji na Syberii został skierowany na Kaukaz do Tyflisu jako pełnomocnik Komisji Repatriacyjnej dla zorganizowania i przeprowadzenia repatriacji Polaków. W czerwcu 1924 r. powrócił do Polski i pracował w administracji państwowej. Odznaczony Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych oraz dwukrotnie Złotym Krzyżem Zasługi.

presję na władzę sowiecką, dwukrotnie przerwał wyjazd jeńców armii sowieckiej z Polski (Nota rządu polskiego z dnia 28 maja 1921 r. i ultimatum repatriacyjne z 14 września 1921 r.) (Biegański 1928, 78).

Należy zauważyć, że znaczny procent repatriowanych stanowiły osoby cywilne – głównie członkowie rodzin żołnierzy 5 DSP. Sytuację tę Biegański tłumaczył faktem, że około 20 procent oficerów oraz 10 procent szeregowych służących w 5 DSP pochodziło ze wschodnich obszarów Rosji europejskiej i z Syberii. Gdy wstępowali w szeregi wojsk polskich, byli już żonaci. Natomiast inni jeńcy z armii austriackiej i niemieckiej oraz żołnierze I i II Korpusu, ze względu na długi okres niewoli i przedłużającą się wojnę domową w Rosji, zawierali związki małżeńskie z kobietami zamieszkującymi głównie miejsca stałej dyslokacji oddziałów polskich na Syberii (ibidem, 75)⁹.

Polskim członkom Ekspozytury Syberyjskiej przyszło pracować w wyjątkowo trudnych warunkach. Listy transportowe jeńców teoretycznie zestawiał Wydział Robót Publicznych, lecz praktycznie wpływ na ostateczny dobór repatriowanych miały różne komisje specjalne, złożone z przedstawicieli administracji robót publicznych, polskiej sekcji komunistycznej oraz nadzoru pracy („roboczej inspekcji”), przy czym wszystkie imienne wykazy podlegały rejestracji „gubczeka” i ponownie polskiej sekcji komunistycznej. A zatem praca Wydziału Robót Publicznych była tylko fasadowa i ograniczała się do ułożenia list, które podlegały weryfikacji i zatwierdzeniu przez różne sowieckie komórki polityczne i organy bezpieczeństwa.

Dodatkowym utrudnieniem była niekompetencja i ociężałość sowieckiej administracji oraz panoszenie się i wszechwładza sowieckich organów bezpieczeństwa. Przejawiało się to w np. w zwlekaniu z podejmowaniem ostatecznych decyzji (a nawet ich unikaniu) przez członków Delegacji Rosyjskiej, którzy – co należy podkreślić – byli często obrażani i zastraszeni przez zwykłych agentów „czeki”. Ich bezceremonialne i prowokacyjne metody poznała też Polska Komisja Repatriacyjna, czego przykładem była „próba przymusowego wywiezienia Pełnomocnictwa Delegacji Polskiej z Krasnojarska w dniu 11 listopada 1921 r., czasowo nieuznawanie zarządzeń Pełnomocnictwa Delegacji Rosyjskiej przez rosyjskie urzędy ewakuacyjne, aresztowania repatriantów za styczność z Delegacją Polską, podsuwanie parokrotnie spraw i osób, mogących skompromitować Delegację Polską itp.” (ibidem, 74–75).

⁹ Biegański (1928, 75) podkreśla, iż Ekspozytura Syberyjska w czasie swoich prac rozpatrzyła prawa do repatriacji aż 58 392 osób, w tym 3324 jeńców cywilnych, z tej liczby nie uznała praw do repatriacji 32 943 osób.

Tabela 1. Naruszenia wykonania planu repatriacji jeńców polskich z Syberii przez stronę sowiecką

Transport		Liczba			Razem	Uwagi
		jeńców wojennych	członków rodzin	dzieci do 8 lat		
1.	Stan ew.*	994	223	71	1288	Czeka gub. wykreśliła 63 jeńców, wraz z rodz. 163 osoby; transport odszedł 16 VIII 1921 r.
	Stan podr.**	930	153	36	1119	
2.	Stan ew.	1083	216	93	1392	Czeka gub. wykreśliła 24 osoby, zaś 23 nie wyjechały z powodu choroby; transport odszedł w ostatnich dniach września
	Stan podr.	1059	198	88	1345	
3.	Stan ew.	1057	263	72	1412	Czeka gub. wykreśliła 47 osób; transport odszedł 7 X 1921 r.
	Stan podr.	1007	253	61	1338	
4.	Stan ew.	1059	301	72	1432	Czeka gub. wykreśliła 27 osób, z powodu choroby ubyło 37 i 2 osoby zmarły; transport odszedł 15 X 1921 r.
	Stan podr.	1008	272	61	1341	
5.	Stan ew.	836	355	128	1319	Z powodu choroby ubyło 46 jeńców; transport odszedł 21 X 1921 r.
	Stan podr.	776	315	96	1187	
5a	Stan ewid.	336	175	73	584	Pociąg mógł pomieścić 450 osób; transport odszedł 20 XI 1921 r.
	Stan podr.	298	152	59	509	
6.	Stan ewid.	512	385	33	980	Stan ew. niepewny; transport formował się w Krasnojarsku i Nowonikołajewsku, skąd odszedł na początku maja 1922 r. Czeka wyłączyła z pociągu 3 dodatkowo oskarżonych jeńców
	Stan podr.	494	366	80	940	
Wyjechało razem		5572	1709	498	7779	

* Stan ewidencyjny – liczba osób wpisanych na listę transportową.

** Stan podróży – liczba osób znajdujących się rzeczywiście w dniu załadowania do pociągu. Stan rzeczywisty w czasie drogi ulegał nieznacznemu zmniejszeniu, np. transport drugi w czasie podróży 4 listopada liczył już 994 jeńców, 184 członków rodzin i 79 dzieci, zaś piąty 19 listopada 772 jeńców, 396 członków rodzin i 92 dzieci.

Źródło: opracowano na podstawie S. Biegański (1928), Repatriacja jeńców 5-ej Dywizji syberyjskiej, W: Polacy na Syberii. Szkic historyczny. Warszawa, 73.

Podróż do kraju przez wyniszczoną wojną domową Rosję była kolejnym etapem męki i sprawdzianem sił polskich repatriantów. Pierwsze dwa transporty przebyły drogę do granic Polski stosunkowo szybko, bo w ciągu miesiąca, dwa następne potrzebowały już ośmiu tygodni, zaś piąty na samych postojach stracił aż trzy miesiące¹⁰. W takiej sytuacji kolosalne znaczenie miało zaopatrzenie w żywność, odzież, opał i medykamenty. W towarowych wagonach znajdowało się przeciętnie po 40–48 osób, panowała więc ogromna ciasnota. Problemem było zdobycie desek na półki i nary do leżenia i siedzenia. Niektóre wagony z niesprawnymi piecykami

¹⁰ Jeden z jeńców wojennych powracający do Polski w transporcie piątym w relacji spisanej w Polsce w 1937 r. pisał, myśląc zapewne daty (jako datę wyjazdu podał dzień 1 XI 1921 r.): „Wyruszył transport tak zw. piąty z Krasnojarska (tak zwany kontrrewolucyjny) około 1200 ludzi. Jechaliśmy trzy i pół miesiąca, na granicę przyjechalśmy 21 II 1922 r. Cały transport odstawiono do Dębli na 4-tygodniową kwarantannę. Po odbyciu kwarantanny odstawiono do 83 pp syb[eryjskiego] do Kobrynia. Tam po 3 tyg. zwolniono do domu” (CAW, Relacje, I.400.3118).

wymagały remontu i cudem utrzymywały się na torach. Wyżywienie dostarczone przez rosyjskie organa ewakuacyjne stanowiło namiastkę potrzeb repatriantów: 40 g chleba i 15 g mięsa na trzy dni otrzymywała jedna osoba.

Polska delegacja, ze względu na ogromną odległość syberyjskich punktów repatriacyjnych od granic Polski, miała ograniczone możliwości udzielenia pomocy materialnej polskim jeńcom wojennym. Taką pomoc rząd polski organizował dopiero od granic państwa, przeznaczając na potrzeby Komisji Repatriacyjnej w Rosji z zasobów Ministerstwa Spraw Wojskowych i Głównego Urzędu Emigracyjnego niewielkie zapasy odzieży z przeznaczeniem dla więźniów, jeńców wojennych i cywilnych znajdujących się w najgorszych warunkach, wreszcie dla dzieci w przytułkach i ochronkach. Mimo to pełnomocnik Ekspozytury Syberyjskiej otrzymał dzięki swoim działaniom, a przede wszystkim energii i wpływowi, z tych zapasów „około 4000 kompletów ubrań (niestety lichej jakości), przeszło 1000 płaszczy, około 400 par trzewików, 2300 par bielizny oraz 5 wagonów żywności [...] Stanowiło to prawie połowę posiadanych przez Delegację w Moskwie zapasów” (Biegański 1928, 76).

* * *

Ewakuację wojsk sprzymierzonych rozpoczęto zdecydowanie za późno. Podjęto ją w sytuacji, gdy wojska Kołczaka po licznych klęskach uległy demoralizacji i w panice rozpoczęły odwrót jedyną możliwą drogą, czyli magistralą transsyberyjską. Polska dywizja z rozkazu głównodowodzącego wojskami sprzymierzonych gen. Janina otrzymała zadanie pełnienia straży tylnej tych wojsk. Ewakuacja odbywała się w warunkach surowej syberyjskiej zimy przy temperaturach dochodzących do minus 30 stopni, przez obszary ogarnięte antykołczakowskimi powstaniem, w czasie szalejącej epidemii tyfusu. Tempo poruszania się eszelonów ze względu na zniszczone urządzenia stacyjne oraz transporty Korpusu Czechosłowackiego poprzedzające wojska polskie było zbyt wolne, by oderwać się od oddziałów Armii Czerwonej. W rejonie Krasnojarska doszło wśród wyższych dowódców polskich do poważnego kryzysu, w efekcie zmarnowano ostatnią szansę na doprowadzenie do porozumienia z dowództwem Korpusu Czechosłowackiego. Jeszcze przed Krasnojarskiem nie podejmując walki, kapitułuje polska straż tylna. Jednakże większość dywizji została wyprowadzona z Krasnojarska. Dopiero pod stacją Klukwiennaja ze względu na pozostawione bez lokomotyw eszelony Korpusu Czechosłowackiego oraz serbskich oddziałów dalsza ewakuacja została wstrzymana.

O kapitulacji dywizji postanowiono w dramatycznych okolicznościach walki zwolenników marszu dalej na wschód nawet pieszo i konno ze zwolennikami kapitulacji, do których przyłączył się płk Czuma. Niewoli bolszewickiej z całym jej trudnym do opisanego okrucieństwem uniknęli dowódca dywizji płk Rumsza wraz z grupą swoich zwolenników, a także ponad tysiąc oficerów i szeregowych, którzy

nie mieli złudzeń, co do przestrzegania przez bolszewików pewnych moralnych standardów. Grupa ta przedostała się aż do Harbinu, gdzie odtworzone nieliczne polskie oddziały ewakuowano drogą morską do Polski.

Pozostała część dywizji po gehennie sowieckich obozów jenieckich i pracy w ciężkich warunkach wróciła w 1921 i 1922 r. transportami repatriacyjnymi do kraju. Na nieludzkiej ziemi z powodu warunków tam panujących oraz okrucieństwa Czeki na zawsze pozostało około 4 tys. żołnierzy 5 DSP.

Bibliografia

Archiwa

- Archiwum Akt Nowych (AAN), mf. M-491, Układ o repatriacji zawarty między Polską z jednej strony a Rosją i Ukrainą z drugiej strony w wykonaniu Artykułu VII umowy o przedwstępnych warunkach pokoju z dnia 12 października 1920 r.
- AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 1089, Opracowanie Wydziału Prasowego MSZ, Bolszewicy a V Dywizja Wojsk Polskich na Syberii, Warszawa, 28 lipca 1920 r.
- AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 1089, Losy b. 5-tej Dywizji W.P. po poddaniu się pod Krasnojarskiem.
- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW).
- CAW, Komisarz Rządowy do spraw PCK, I.305.5.44, Pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Komisarza Rządowego Polskiego Czerwonego Krzyża w sprawie stanu liczbowego jeńców i uchodźców znajdujących się jeszcze na Syberii, Warszawa, 21 czerwca 1920 r.
- CAW, Relacje, I.400.3118, Relacja spisana z Janem Kańskim podoficerem 3 ps w Dobczycach, pow. Wieliczka, 4 marca 1937 r.
- CAW, Oddział II NDWP, t. 146, Z zeznania ppor. Antoniego Gługiewicza zbiegłego z obozu dla jeńców w Omsku, 16 lipca 1920 r.
- CAW, Oddział I Sztabu MSWojsk. I.300.1.95. Pismo z 7 marca 1920 r. Oddziału II Naczelnego Dowództwa WP do Sekcji Jeńców Departamentu I MSWojsk. w sprawie sytuacji jeńców z 5 DSP.

Dokumenty, wspomnienia, opracowania, artykuły

- ALEXANDROWICZ, S./KARPUS, Z./REZMER, W. (red.) (1995), Zwycięzcy za drutami. Jeńcy polscy w niewoli (1919–1922). Dokumenty i materiały. Toruń.
- BIEGAŃSKI, S. (1928), Repatriacja jeńców 5-ej Dywizji syberyjskiej. W: Polacy na Syberii. Szkic historyczny. Warszawa, 69–81.
- GIŻYCKI, K. (1929), Przez Urianchaj i Mongolię. Wspomnienia z lat 1920–1921. Lwów / Warszawa.
- HERA, E. (1992), Z biegiem lat, z biegiem wydarzeń... Chotomów.
- MATERSKI, W. (2002), Pobocza dyplomacji. Wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym. Warszawa.
- MATERSKI, W. (2005), Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943. Warszawa.
- OSSENDOWSKI, A. F. (2007), Przez kraj ludzi, zwierząt i bogów (konno przez Azję Centralną). Łomianki.
- KARPUS, Z./KASPAREK, N. (red.) (2001), W kraju i na wychodźstwie. Toruń / Olsztyn.
- Kazimierz (1937), Śp. Kazimierz Gintowt-Dziewałtowski. W: Sybirak. 4, 74–77.
- PALMER, J. (2010), Krwawy biały baron. Poznań.
- Protokół (2000), Protokół dodatkowy do Układu o repatriacji zawartego między Rzeczpospolitą a Rosyjską Socjalistyczną Federacyjną Republiką Rad i Ukrainą Socjalistyczną Republiką Rad. W: Materski, W. (red.), Wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym. Dokumenty i materiały. Warszawa, 39–40.

- RADZIWIŁŁOWICZ, D. (2009), Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920. Olsztyn.
- RADZIWIŁŁOWICZ, D. (2010), Rola Korpusu Czechosłowackiego w wojnie domowej w Rosji. W: *Przegląd Wschodnioeuropejski*. I, 107–126.
- RADZIWIŁŁOWICZ, D. (red.) (2013), *Z ziemi rosyjskiej do Polski. Generał Jan A. Medwadowski w swoich wspomnieniach*. Olsztyn.
- RADZIWIŁŁOWICZ, D. (2015), Sytuacja ocalałych żołnierzy 5 Dywizji Strzelców Polskich po kapitulacji na Syberii w styczniu 1920 roku i ich morski transport do Polski. W: Pietkiewicz, I. (red.), *Admiralski Farwater. Jubileusz 70-lecia urodzin i 40-lecia służby i pracy naukowo-dydaktycznej Profesora Antoniego Franciszka Komorowskiego*. Gdańsk, 148–168.
- SCHOLZE-SROKOWSKI, W. (1928), *Do kraju. Po katastrofie. Podróż naokoło świata. Ucieczki. W: Polacy na Syberii. Szkic historyczny*. Warszawa, 64–68
- Spotkanie (1937), *Spotkanie ze śp. Kazimierzem Gintowt-Dziewałtowskim w Orenburgu*. W: *Sybirak*, 4, 77–80.

Załącznik 1

W Y K A Z
 oficerów i żołnierzy 5 Dywizji Syberyjskiej
 rozstrzelanych przez władze sowieckie w Syberii

1. Bagnowski Kazimierz	z Małopolski ppor.	Areszt. przez Gubczeka w Krasnojarsku	rozstrzelany	Krasnojarsk sierpień 1920 rok
2. Darowski Witold	z Małopolski/ kpt. 5 Dyw.	Areszt. przez Weczeka	rozstrzelany	Krasnojarsk 17/III-20 rok
3. Dąbrowski Pfejfer Wiktor	z b. Król. Pol. por.	Areszt. przez Gubczeka w Krasnojarsku	rozstrzelany	Krasnojarsk 16/VIII-20 rok
4. Fedorowicz-Oskierski Jan	z Małopolski/ ppor.	Areszt. przez Osob. Otd. Gubczeka w Krasnojarsku	rozstrzelany	Krasnojarsk 16/VII-20 rok
5. Filowicz-Korsak Ludwik	z Małopolski/ chor.	„	rozstrzelany	Omsk sierpień 20 rok
6. Jaczyniec Michał	z Syberii ppor.	„	rozstrzelany	Targoszyno maj 20 rok
7. Jaczyniec Ewald	z Syberii	„	rozstrzelany	„
8. Kamieński Edmund	z Małopolski major	„	rozstrzelany	Omsk 10/V 21 rok
9. Knotz-vel-Nowakowicz Konstanty	z Małopolski/ ppor.	„	rozstrzelany	Krasnojarsk lipiec 20 rok
10. Kulikowski Czesław	z b. Król. Pol.	Areszt. przez Osob. Otd. Gubczeka w Omsku	rozstrzelany	Omsk sierpień 20 rok
11. Kutkowski Włodzimierz	z Małopolski/ppor.	Areszt. przez Osob. Otd. 5 armii	rozstrzelany	Krasnojarsk 16/VIII-20 rok
12. Kalistowski Kazimierz	b. jen. woj. świat. z Krakowa, prawnik	Poprzednio b. pol. jen. cyw. następnie oskarżony o spekulację	areszt., rozstrzelany	Areszt. 7/I-20 r., rozstrzelany przez Gubczeka w N. -Nikołajewsku V-21 rok
13. Kozłowski Anatol	pol. jen. woj.		rozstrzelany	Osob. Otd. Krasnojarski Gubczeka 1/VII-21 rok
14. Lech Aleksander	z Semipałatyńska	Areszt. przez Osob. Otd. Gubczeka w Krasn.	rozstrzelany	Krasnojarsk sierpień 20 rok
15. Lewandowski Józef	pol. jen. woj.	Oskarżony o sprawę kryminalną	rozstrzelany	w Irkucku bez sądu w lipcu 21 r. przez Osob. Otd. 5 armii
16. Lempicki Zbigniew	rotm. 5-tej Dyw. Syb. i Otd. Anienkowa	Oskarżony o wyprawy karne	rozstrzelany	przez Semipałatyńską Gubczeka w końcu 20 r.
17. Łaptaś Karol	z Małopolski	Aresztowany przez Osob. Otd. Gubczeka w Omsku	rozstrzelany	Omsk 20/VIII-20 rok
18. Nieradko Piotr	chor. 5-tej Dyw.Syb.		rozstrzelany	przez Osob. Otd. Gubczeka w N. - Nikołajewsku w maju 21 roku

19. Nowacki Edmund	ppor. 5-ej Dyw. Syb		zamordowany	przez milicję na st. Wargaszy pow. Kurgańskiego w kwietniu 21 roku
20. Naar Franciszek	z Bukowiny chor.	Areszt. przez Osob. Otd. 5 armii	rozstrzelany	Krasnojarsk kwiecień 20 r.
21. Obuchowski	ppor.	Areszt. przez Osob. Otd. Gubczeka w Krasnojarsku	rozstrzelany	Targoszyno kwiecień 20 roku
22. Popiel Wacław	kpt.	Areszt. przez Osob. Otd. Gubczeka w Kras.	rozstrzelany	Krasnojarsk wiosna 20 r.
23. Pawicki Antoni	chor. 5-ej Dyw. Syb.	Oskarżony o współudział w organizacji białych	aresztowany	1/VIII–21 r. przez Ortczeka w Krasnoj., zamord. pod pozorem ucieczki 7 lub 8 wrześn. 21 r. przez Ortczeka przy zadaniu 7 ran z przodu
24. Przygodzki Antoni	pol. jen. woj.		rozstrzelany	przez Osob. Otd. Gubczeka w Krasnojarsku 21/XI–21 r.
25. Raczyński Stanisław	z Małopolski ppor.	Osob. Otd. Gubczeka w Krasn. areszt	rozstrzelany	Omsk sierpień 20 roku
26. Socha Franciszek	jen. woj.	Areszt. przez Osob. Otd. 5 armii	rozstrzelany	Krasnojarsk 20/IV 20 rok
27. Stolarz Stanisław wel Kaliryński Jan	z Małopolski chor.	Areszt. przez Osob. Otd. Gubczeka w Krasn.	rozstrzelany	Targoszyno 16/VIII–20 rok
28. Święcicki Józef	pchor. 5-ej Dyw. Syb.			przez milicję Minusińska (gub. Jenisiejskiej) w maju 21 roku
29. Tomkiewicz			rozstrzelany	w Irkucku w lipcu 21 roku przez Osob. Otd. 5 armii
30. Traudsold Konstanty	żołnierz pp. 5 Dyw. Syb. lat 42 z Galicji	Oskarż. o służbę w 5 dyw. i udział w wyprawach karnych	zasądzony	przez Rew. Wojen. Tryb. 5 arm. w Irkucku na 3 lata, przy przejrzeniu sprawy przez Pawłunowskiego (przedstaw. Wczeka na Syb.) skazany na śmierć; wyrok wykonano w stanie silnej gorączki tyfusowej 19/VI–21 r.
31. Włodarski Gustaw	z Małopolski por.	Areszt. przez Wydż. Rob. Powsz.	rozstrzelany	Krasnojarsk luty 20 rok
32. Żongolowicz Bronisław	ppor.	Areszt. przez Gubczeka w Krasnojarsku	rozstrzelany	Targoszyno sierpień 20 rok

Źródło: CAW, WP na Syberii, I.122.91.763, Pismo Delegacji Rzeczypospolitej Polskiej Podkomisji Mieszanej Do Spraw Repatriacji w R.S.F.R.R. i U.S.R.R. do Komisji Likwidacyjnej 5-ej Dywizji Syberyjskiej w Warszawie, Nowonikołajewsk, 9 stycznia 1923.

Załącznik 2

S P I S

oficerów Wojska Polskiego na Syberii, którzy uciekli z niewoli bolszewickiej

Lp.	Ranga	Nazwisko i imię oraz miejsce przydziału	Jaką drogą i kiedy przy- był do Polski	Uwaga
1.	Mjr	Werner Emil zastępca dow. 2. p. strzelców	przez front 22 czerwca 1920 r.	poległ w obronie Warszawy
2.	Mjr lekarz	Branicki Stanisław lekarz szpitala dywizyjnego	przez front 27 grudnia 1920 r.	
3.	Rtm.	Prochnicki Stanisław szef 3 oddziału Dtwa 5 dyw. strzelców	przez front 11 kwietnia 1920 r.	
4.	Kpt.	Dojan-Surówka Edward dow. odrębnego bat. szturmowego 5 dyw. Syberyjskiej	przez front 27 czerwca 1920 r.	
5.	Kpt.	Lipiński Tadeusz dow. 2 bat. 1. p. strzelców	przez front 27 czerwca 1920 r.	
6.	Kpt.	Cieszkowski Antoni dowódca 2 komp. K.M.1 pułku	przez front 1 maja 1920 r.	
7.	Kpt.	Czuma Władysław oficer 2 oddziału Dtwa W.P. na Syberii	przez front 28 maja 1920 r.	
8.	Kpt.	Pokorny Franciszek oficer 2 Oddziału Dtwa W.P. na Syberii	przez front 4 września 1920 r.	
9.	Kpt.	Sapieszko Florian zast. szefa kontroli Dow. W.P. na Syberii	przez Łotwę 6 września 1920 r.	
10.	Kpt.	Kotwicz-Dobrzański zast. dowódcy szkoły oficerskiej	przez front 1 maja 1920 r.	
11.	Kpt. lekarz	Gołowski Władysław lekarz 1. p. ułanów	przez front 15 października 1920 r.	
12.	Kpt.	Jaworski Kazimierz dowódca baonu K.M. 2 p. strz.	przez Estonię 1 grudnia 1920 r.	powrócił do kraju z transportem niem. jeńców
13.	Kpt. maryn.	Piotrowski Bolesław oficer dow. W.P.	przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 3 listopada 1920 r.	
14.	Kpt.	Siwkowski Józef Ofic. Dow. W.P. przykomenderowany do Polskiego Komitetu Wojennego	przez Charbin, Marsylię, Francję, Niemcy 9 listopada 1920 r.	
15.	U. w. IX. kl.	Bronikowski Stefan naczelnik warsztatów ruchomych 5 dyw. strzelców	przez Marsylię, Francję i Niemcy 10 lutego 1921 r.	
16.	Por.	Pindela-Emisarski Jan ofic. 3 oddziału Dtwa 5 dywizji osob. adjutant Dcy Dywizji	przez front 20 kwietnia 1920 r.	
17.	Por.	Bieganski Stanisław dca 3 komp. 2. p. strz. syb.	przez Rumunię 28 czerwca 1920 r.	

18.	Por.	Kwiatkowski Jan dca plutonu 1. p. ułanów	przez Bolszewię via Piotrogród, Szczecin, Wiedeń 17 maja 1920 r.	powrócił do kraju w transporcie jeńców niem.
19.	Por.	Michocki Stanisław dca kompanii 2. p. strz.	przez front 1 maja 1920 r.	
20.	Por.	Jarmicki Franciszek dca 1. komp. K.M. 1. p. strz.	przez front 4 września 1920 r.	
21.	Por.	Zych Jan dca 9. komp. 3. p. strz.	przez Łotwę 25 września 1920 r.	
22.	Por.	Gonera Stanisław dca plut. 1. p. ułanów	przez Łotwę 21 września 1920 r.	
23.	Por.	Szłaba Walenty z komp. oficerskiej	przez front 29 września 1920 r.	
24.	Por.	Góralczyk Jan dca plutonu 1. p. strz. syb.	przez front 29 września 1920 r.	
25.	Por.	Branicz Stanisław dca plutonu z baonu kadrow.	przez front 29 września 1920 r.	
26.	Por.	Gerlach Stanisław oficer Dtwa W.P.	przez front 22 września 1920 r.	
27.	Por.	Trznadel Władysław ofic. do zleceń dow. W.P.	przez front 19 września 1920 r.	
28.	Por.	Undas Stanisław dca 4 komp. 1. p. strz.	przez front	
29.	Por.	Strugała Ludwik adjutant dowódcy brygady	przez front	
30.	Por.	Langer Gwido instruktor w szkole oficerskiej	przez Estonię 14 paźdz. 1920 r.	powrócił do kraju w transporcie jeńców niem.
31.	Por.	Paykart Michał dca plutonu 1. p. strz.	przez front 17 paźdz. 1920 r.	
32.	Por.	Wiśniowski Józef dca plutonu 1. p. strz. W.P. na Syberii	przez Estonię 7 listopada 1920 r.	powrócił z trans- portem jeńców wojenn.
33.	Por.	Petri Wilhelm sądowy referent w dtwie 2. p. strzelców	przez Daleki Wschód, Marsylię, Niemcy i Francję 9 listopada 1920 r.	
34.	Por.	Cieciel Józef oficer sztab. dow. W.P. na Syberii	przez Estonię 1 grudnia 1920 r.	powrócił z trans- portem jeńców wojenn.
35.	Por.	Frydolin Słup-Libertowski z komp. ofic.	przez front 30 listopada 1920 r.	
36.	Por.	Schmidt Adolf dca kompanii 3. p. strz. syb.	przez front 3 grudnia 1920 r.	
37.	Por.	Szpreglewski Tadeusz dca komp. wywia- dowczej 3. p. strz. syb.	przez front 3 grudnia 1920 r.	
38.	Por.	Sliwa Jan	przez front 22 czerwca 1920 r.	

39.	Por.	Kubiczek Władysław z kompanii oficerskiej	przez front 6 grudnia 1920 r.	
40.	Por.	Nastan Józef ndj. odręb. bat. kadrowego	przez front 13 lutego 1921 r.	
41.	Por.	Gołubski Jan 2. p. strz.	przez front 3 grudnia 1920 r.	
42.	Ppor.	Waszczuk Jan kompania oficerska	przez front 3 sierpnia 1920 r.	
43.	Ppor.	Majwer Walenty dca plutonu w 3. p. strz.	przez front 31 lipca 1920 r.	
44.	Ppor.	Bebenek Władysław oficer z kompanii oficerskiej	przez front 3 kwietnia 1920 r.	
45.	Ppor.	Gługiewicz Antoni instruktor ze szkoły oficerskiej	przez Estonię 11 lipca 1920 r.	powrócił z transportem jeńców wojenn.
46.	Ppor.	Podejma Franciszek dca plutonu 2. p. strz. pol.	przez Estonię 8 lipca 1920 r.	
47.	Ppor.	Jarmoliński oficer intendencji 5 dyw. strz.	przez front 30 maja 1920 r.	
48.	Ppor.	Swieciski Franciszek Oddz. defensywy szt. 5. Dyw.	przez front 16 sierpnia 1920 r.	
49.	Ppor.	Kotowski Witold pułk ułanów	przez front 25 sierpnia 1920 r.	
50.	Ppor.	Kottas Adam dca kompanii łączności 3. p. strz.	przez front 29 sierpnia 1920 r.	
51.	Ppor.	Faix Franciszek dow. szkoły podof. 3. p. strz. 5 dyw.	przez Łotwę 25 sierpnia 1920 r.	
52.	Ppor.	Dubinski Józef oficer z Dtwy szkoły oficerskiej	przez front 22 października 1920 r.	
53.	Ppor.	Noworolski Stanisław szef radiostacji	przez Estonię 8 listopada 1920 r.	powrócił z transportem jeńców niemiec.
54.	Ppor.	Znamirowski Paweł dca plutonu 2 p. p. strz.	przez front 10 listopada 1920 r.	
55.	Ppor.	Górski Stanisław z baonu kadrowego	przez Łotwę 20 listopada 1920 r.	
56.	Ppor.	Klimonda Roman odkomenderowany do Polskiego Komitetu Wojennego	przez front 12 lipca 1920 r.	
57.	Ppor.	Kalinowski Leon instruktor w szkole oficerskiej	przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 9 grudnia 1920 r.	
58.	Ppor.	Paciorkowski Tadeusz dca kompanii 2. p. strz.	przez front 14 grudnia 1920 r.	
59.	Ppor.	Węgrzyn Walenty dca plutonu z 3. p. strz.	przez fr. Wrangla 15 grudnia 1920 r.	

60.	Ppor.	Jungraw Piotr dca plutonu w 5 pułku artyl.	przez Łotwę, Niemcy, Austrię 6 stycznia 1920 r.	
61.	Ppor.	Wapołowski Edmund dca kompanii w 2. p. strz.	przez Daleki Wschód, Marsylię, Francję i Niemcy 1 stycznia 1921 r.	
62.	Ppor.	Jaskowski Arnold dca kompanii w 2. p. strz.	przez front 11 sierpnia 1920 r.	
63.	Ppor.	Wasilewski Józef dca plutonu 3. p. strz.	przez front 20 stycznia 1921 r.	
64.	Ppor.	Prochnicki Aleksander dca plutonu 1. p. ułanów	Przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 18 grudnia 1920 r.	
65.	Ppor.	Chodowiecki Jan dca plutonu 1. p. ułanów	Przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 18 grudnia 1920 r.	
66.	Ppor.	Zemanek Stanisław dca plutonu 2. p. ułanów	Przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 18 grudnia 1920 r.	
67.	Ppor.	Kaden Czesław oficer sekcji propagandy przy dow. W.-P.	Przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 18 grudnia 1920 r.	
68.	Ppor.	Trella Stanisław dca kompanii 3. p. strzelców	Przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 18 grudnia 1920 r.	
69.	Ppor.	Zabłocki Waldemar dca plutonu z 2. p. strz	Przez Daleki Wschód, Francję i Niemcy 18 grudnia 1920 r.	
70.	Ppor.	Roman Kazimierz szkoła oficerska	przez front 8 lutego 1921 r.	
71.	Ppor.	Łukasik Ludwik	przez front 6 sierpnia 1920 r.	
72.	Ppor.	Czulis Jan 3. p. strz.	przez Estonię 7 listopada 1920 r.	powrócił transpor- tem jeńców niem.
73.	U. w. XI. kl.	Rządkowski Jan urzędnik intendentury 5 dyw. strz.	Przez Daleki Wschód, Marsylię, Francję i Niemcy 1 stycznia 1921 r.	
74.	U. w. XI. kl.	Siewicz Jerzy w sekcji Defensywy Dtwo W.P. na Syberii	przez Estonię 23.VIII.1920 r.	powrócił transpor- tem jeńców niem.
75.	U. w. XI. kl.	Szymanski Stanisław oficer kasowy 3. p. strz.	przez front 25 stycznia 1921 r.	

Źródło: CAW, WP na Syberii, I.300.76.263, Spis oficerów Wojska Polskiego na Syberii, którzy uciekli z niewoli bolszewickiej.

Załącznik 3

W Y K A Z
 oficerów i żołnierzy 5 Dywizji Syberyjskiej przypadłych bez wieści
 w więzieniach i obozach koncentracyjnych na Syberii

l.p.	Nazwisko i imię	Pochodzenie	Zajęcie	Przez kogo aresztowany	Ostatnie miejsce pobytu i data
1.	Andrzejewski Konstanty	„	pol. jen. woj.	Osob. Otd. 5 armii	Krasnojarsk 29/3–1920 r.
2.	Baziak Emil	Małopolska	„	Gubczeka w Krasnojars.	Targażyno dn. 16/VIII–1920 r.
3.	Bedner Władysław	„	„	„	jak wyżej
4.	Biernakiewicz	„	„	„	Krasnojarsk maj 20 r.
5.	Borkowski Witold wel Gonczarowski St.	b. Król. Pol.	„	„	jw. 16/VII–20 r.
6.	Boryowski Aleksander	„	„	Osob. Otd. 5 arm.	jw. 6/III–20 r.
7.	Brzeziński Stanisław	„	„	„	jw. 20/VII–20 r.
8.	Brzeziński Eugeniusz	„	„	„	jw. lipiec 20 r.
9.	Brzostek	„	„	„	jw. sierpień 20 rok
10.	Butkiewicz Antoni	„	„	„	jw. 23/V–20 rok
11.	Bujak	„	„	Gubczeka w Krasnojarsku	jw. kwiecień 20 rok
12.	Cicieniewski Michał	„	„	Osob. Otd. 5 arm.	jw. 10/VIII–20 rok
13.	Ćwirko-Godycki Ludwik	„	„	„	jw. 10/IX–20 rok
14.	Dobrot	„	sierz.	Gubczeka w Krasnojarsku	jw. 16/VIII–20 rok
15.	Dobrowolski Aleksander	„	jen. woj.	Osob. Otd. 5 arm.	jw.
16.	Doganowski Paweł	„	„	„	jw. 12/III–20 rok
17.	Fangor Roman	„	chor.	Osob. Otd. Gubczeka w Krasn.	Daurkaja Minusiń- skiego pow. Jenis. gub. grudz. 20 rok
18.	Gawroński Franciszek	„	jen. woj.	Osob. Otd. 5 arm.	Krasnoj. 1/V–20 rok
19.	Gendrowicz Bronisław	„	„	„	jw. 16/VIII–20 rok
20.	Gryniewicz Michał	„	„	„	jw.
21.	Jakubowski Michał	b. Król. Pol.	„	„	jw. 27/7–20 rok
22.	Jakubowski Stefan	„	„	„	jw. 1/VII – 20 rok
23.	Januszewski Leon	„	„	„	jw. 1/V–20 rok
24.	Kalinowski Tadeusz	Częstochowa	„	Gubczeka Irkusk	Irkuck wrzesień 20 rok
25.	Kowalski	b. Król. Pol.	„	Osob. Otd. Gubczeka w Krasnojarsku	Targażyno 16/VIII 20 rok
26.	Kowalczuk Józef	„	„	„	Krasnojarsk maj 20 rok
27.	Koza-Kowalik Władysław	Małop.	chor.	Osob. Otd. Gubczeka w Omsku	Omsk sierpień 20 r.

28.	Klimczak	„	jen. woj.	jw. w Krasn.	Targaszyño 16/VIII
29.	Krasowski Aleksander	„	„	Osob. Otd. 5 arm.	Krasnojarsk 12/V–20 rok
30.	Kulczycki Feliks	„	„	„	jw. 20/V–20 rok
31.	Kulakowski Edward	b. Król. Pol.	„	„	jw. maj 20 rok
32.	Libera Jan	Małop.	„	Osob. Otd. Gubczeka w Krasnojarsku	jw.
33.	Łukaszewicz Bronisław	„	„	jw.	jw. wiosna 20 rok
34.	Makowski Wincenty	„	„	Osob. Otd. 5 arm.	jw. 1/IV –20 rok
35.	Malczewski Eugeniusz	„	„	„	jw. 10/V–20 r.
36.	Mroczek Andrzej	„	chor.	Osob. Otd. Gubczeka w Omsku	Omsk sierpień 20 rok
37.	Mianowski Witold	„	jen. woj.	Osob. Otd. 5 arm.	Krasnojarsk 24/V–20 r.
38.	Nasadkiewicz Wiktor	„	„	„	jw. 16/VIII–20 r.
39.	Nowakowski Franciszek	„	chor.	Os. Ot. Gubcz. Omsk	Omsk sierpień 20 r.
40.	Obuchowski	„	ppor.	jw. Krasnojarsk	Targaszyño kwiecień 20 rok
41.	Orzechowski Jan	„	„	Osob. Otd. 5 arm.	jw. 16/VII–20 rok
42.	Paszkiwicz Ernest	„	„	„	Krasnoj. 13.IV–20 rok
43.	Paszkowski Antoni	„	jen. woj.	„	jw. 10/IV–20 rok
44.	Petruszko Stanisław	Małop.	sierz.	Wydz. Specj. Gubcz.	Tiumeń wiosna 20 r.
45.	Pikuła Wilhelm	„	jen. woj.	Osob. Otd. 5 arm.	Krasnoj. 2/IV–20 r.
46.	Piotrowski Piotr	„	„	„	jw.
47.	Rudniewski Michał	„	„	„	jw. wiosna 20 rok
48.	Rydzewski Mikołaj	„	„	„	jw. 12/V–20 rok
49.	Sokołowski Mikołaj	„	ppor.	„	jw. 7/IV–20 rok
50.	Szerfochowski Mikołaj	„	jen. woj.	„	jw. 5/IV–20 rok
51.	Sztriger Zygmunt	„	„	„	jw. 16/IV–20 rok
52.	Tomkuś Józef	„	por.	„	jw. 25/IV– 20 rok
53.	Wiczman	„	pchor.	„	jw. wiosna 20 rok
54.	Wrzozowski Kazimierz	„	jen. woj.	„	jw. 10/IX–20 rok
55.	Zaszczeryński	„	„	„	jw. 29/VIII–20 rok
56.	Zdzieszynski Tadeusz	„	„	„	jw. 1/IV–20 rok
57.	Siekiert	„	pod.ofic.	Gubcz. w Krasn.	jw. 16/VIII–20 rok
58.	Żuk Leon	„	jen. woj.	Osob.Otd. Gubcz. w Krasn.	Kańsk, Jenis.gub.
59.	Czerniewski Jan	„	„	Osob. Otd. 5 arm.	Krasnojarsk 23/V.20
60.	Wrzesiński Kazimierz	„	„	Gubcz. w Krasn.	lipiec 20 rok

Źródło: CAW, WP na Syberii, I.122.91.763, Pismo Delegacji Rzeczypospolitej Polskiej Podkomisji Mieszanej Do Spraw Repatriacji w R.S.F.R.R. i U.S.R.R. do Komisji Likwidacyjnej 5-ej Dywizji Syberyjskiej w Warszawie, Nowonikołajewsk, 9 stycznia 1923.